

ВАСИЛЬ МИКИТАСЬ: ПОГЛЯД КРІЗЬ СТОЛІТТЯ

*«Круглий стіл» з нагоди сторіччя доктора філологічних наук,
професора, колишнього завідувача кафедри української літератури
Ужгородського державного університету.*

Олександр Гаврош, організатор зустрічі:

■ Саме сьогодні, 23 жовтня 2024 року, виповнюється 100 років з дня народження Василя Микитася, видатного вченого, який працював на Закарпатті 15 років і зробив для нього стільки, щоб, дай, Боже, аби інші зуміли за все життя. Сталася б велика прикрість, якби такий круглий ювілей пройшов непоміченим. Тож дякуємо Закарпатській обласній науковій універсальній бібліотеці імені Ф.Потушняка за надану можливість поспілкуватися в тісному колі шанувальників Василя Микитася. Адже маємо ще в Ужгороді тих, хто його знав особисто. Наприклад, тут присутній автор єдиного біобібліографічного покажчика Іван Хланта, який безпосередньо контактував з ученим при його укладанні. Вийшов покажчик в 1998 році у видавництві «Патент», за рік до закінчення земного шляху Василя Микитася.

Кандидат філологічних наук Іван Хланта:

■ Я знав Василя Лазаровича ще з 1959 року, відколи став студентом першого курсу філологічного факультету Ужгородського державного університету. Але триваліше зустрічався із Василем Микитасем, коли вже завершував навчання на філологічному факультеті. Він був незвичайно доброю, щирою людиною. З ним завжди можна було поговорити будь-де: в аудиторії, в коридорі, на вулиці. Міг пояснити, порадити.

На жаль, ми недооцінювали в той час, як то завжди буває, що людина не вічна і що треба від неї все вичерпати, коли є така можливість. На українському відділенні він читав лекції. Спеціальний курс був про Тараса Шевченка, як і курс української літератури першої половини XIX століття. Це були важливі, солідні курси, які ми з великим задоволенням слухали, бо Василь Лазарович завжди умів піднести щось нове, розповісти таке, що ми самі не знайдемо. Тому ми з радістю чекали його лекції. Вони були дуже змістовні. Він був начитаний, різносторонній і вмів свої знання викладати студентам.

У той час він працював над кандидатською дисертацією про полеміста Михайла Андреллу (Оросвигівського). Це був греко-католицький священник, який перейшов у православ'я.

В. Микитась спеціально їздив по тих місцях, де Андрелла бував, шукав матеріали. Так об'їздив Хустський район, бо там Михайло Андрелла працював і похований у селі Іза в 1710 році. На жаль, невідоме місце його могили. Наприклад, поховання Івана Раковського у тому селі збереглося. Коли В. Микитась зібрав великий матеріал, то науковці із Києва запропонували йому писати дисертацію про Михайла Андреллу.

Коли у 1995 році в мене вийшов солідний покажчик «Літературне Закарпаття у XX столітті», і я побачив, що залишається ще величезний матеріал для подальших бібліографій. До речі, слід чесно сказати, що давно літературу Закарпаття вперше системно прослідкував, вивчив і описав в міру тогочасних можливостей саме Василь Лазарович Микитась. Він опрацював величезне коло проблем. Є більше сотні його статей – журнальних і газетних, про які ми мало знаємо.

Книжки останнього часу, такі, як «Вінценосні розпусниці» та «Давньоукраїнські студенти і професори», мали успіх. Писав про всіх будителів Закарпаття – Олександра Духновича, Олександра Павловича, Анатолія Кралицького, Євгена Фенцика, Олександра Митрака, Феодосія Злоцького. Не має такого письменника минулого нашого краю, аби про нього не написав Микитась. Працюючи над його бібліографією, я переглянув усі газети Закарпаття того часу – «Закарпатську правду», «Советское Закарпатье», «Молодь Закарпаття». Коли зібрав матеріал, заходився писати ґрунтовну передмову про Микитася. І був би радий, якби хтось перевершив мою працю.

Мій покажчик доведено до 1998 року, а наступного – він помер. Микитась читав мою працю. У той час він жив у Києві, був одружений з енергійною, молодшою на двадцять років жінкою, колишньою своєю студенткою Надія Горбатюк, родом з Київщини. Я навмисно поїхав до них у гуртожиток зі своїми матеріалами і звернув увагу, яка в нього величезна література про Закарпаття. Потім його бібліотеку придбав нині покійний вже Василь Дмитрович Довганич, директор Ужгородського хлібокомбінату. Просто хотів допомогти вченому пережити скрутні часи, бо в той час він переніс дві складні операції. Нині ця бібліотека в його доньки, Тетяни Данко. Такої докладної бібліотеки ніхто не мав, бо він намагався тримати під рукою все, про що писав. На жаль, помер 20 березня 1999 року, проживши 75 років, що на наші часи не так і багато. Думаю, що Василя Микитася ніхто не перевершив по зробленому на ниві давньої літератури Закарпаття.

Коли він завідував відділом давньої української літератури в Інституті літератури імені Тараса Шевченка, я навчався в аспірантурі у цій же будівлі Академії наук поверхом вище, тож ми часто зустрічалися. Він причетний до 50-томного видання Івана Франка, 12-томного Лесі Українки, тритомника Євгена Гребінки, і багатьох інших класиків, які в той час друкувалися. Часто виступав як упорядник чи редактор.

Мені приємно, що Василь Лазарович цікавився не тільки літературою. Тут на виставці представлена книжка закарпатських сміховинок, яку підготував Василь Микитась, яка тоді вийшла неймовірним тиражем у 100 000 примірників, згадую, що читачі чекали й наступне видання. Він, до речі, любив гумор.

Або як не згадати антологію закарпатської поезії від XVI століття до 1945 року, яка вийшла в Пряшеві у 1965 році, яку вони уклали спільно з Оленою Рудловчак. Ні до, ні після в нас такого вичерпного видання не було. Аж у 1984 році в «Карпатах» вийшов збірник «На Верховині», упорядкований Олексою Мишаничем, де більший акцент вже зроблений на прозі.

Кандидат філологічних наук Надія Ференц:

■ Я вперше побачила Василя Лазаровича в 1964 році, коли вступила на перший курс, приїхавши з Івано-Франківської області. Давня література, яку він читав, не була вельми цікавою для нас. Я грішним ділом подумала, якщо література з такою архаїчною мовою і текстами буде до кінця, то я не витримаю. Але Василь Микитась умів викладати, умів зацікавити. Він належав до кращих лекторів, не користувався записами.

Я на першому курсі почула такий жарт, що є три категорії лекторів: 1) соловейки, які не дивляться в записи; 2) лектори-півні – трохи клюють, підглядаючи в нотатки і 3) лектори-свині, які не виймають очей із конспекта.

Лекції Микитася були цікавими, бо він робив і авторські відступи, згадував свої студентські роки, зустрічі з видатними людьми, наприклад, як їздив в Мукачівський монастир до о. Василя Проніна.

Він багато працював, і лаборантка кафедри розповідала, що Василь Лазарович пише при будь-яких

умовах – навіть на перерві. Запам'ятався його спецкурс про поезію Тараса Шевченка. Він її дуже гарно декламував, а також тексти, що були присвячені Кобзарю. Зокрема, Бориса Олійника «Смерть Шевченка». Я запам'ятала його читання: повільне, з акцентами, з максимальним наголошенням деяких слів.

Ми не любили лекторів, які читали із зошита. Думали, що кожен з нас так може робити. Нащо тоді на пари ходити?

Василь Лазарович був рецензентом моєї дипломної. Вона була завеликою і ніхто не хапався її читати. А він каже: «Я прочитаю вашу роботу». Я втомлена відмовами, випалою, не подумавши: «Та мені вже до лампочки!». А він до мене: «Як гадаєте, де та лампочка?», мені стало соромно.

Мої однокурсники відвідували його в Академії наук у Києві, і для них було щастям із ним поспілкуватися. Називали його «наш Микитусик». Він був невисокого зросту, дуже гарно одягався. Тоді це було ознакою високої культури. Моя дисертація рік лежала в Києві. Її все не читали. Василь Микитась мені каже: «Треба попросити у тому відділі, нагадати про себе», а я встидаюся. А Олекса Мишанич навпаки: «Нічого не просить, це їхній обов'язок».

На захисті дисертації Василь Микитась виступив і похвалив мене, хоча не мусив цього робити, бо не був опонентом, лише членом ради. Листувався з моїм чоловіком Юрієм Балеґою. Підтримували одне одного, мали близькі погляди на літературні явища Закарпаття.

Писав, що хоче одружитися вдруге. Він був довгий час вдівцем, його перша дружина, лікарка, померла. Мали з нею двох доньок. А моя однокурсниця Надія почала йому допомагати, дбати про нього. Вона теж захистила дисертацію про творчість літературознавця Олександра Білецького, хоча в університеті наукою не цікавилася. Видно, її заохотив Василь Лазарович. Надія взяла прізвище Микитась, процювала згодом у приватних вишах. Була на двадцять два роки молодша, а зверталася до нього лагідно «Васильку».

У нього, до речі, було гарне почуття гумору, що є ознакою мудрості. Він володів самоіронією, міг над собою посміятися. Таких людей мало. Два його листи я помістила у виданні епістолярію Юрія Балеґи, а тепер знайшла третій. Подивіться, який гарний почерк, а це 1984 рік! У нас уже нема тої культури письма.

«Дорогий Юрію Івановичу!

Оце, як бачите, наближається моє повноліття, заслужений відпочинок і так далі. Зрозуміла річ, мітингів не буде, маніфестацій та музики також. Радіо і телебачення будуть зайняті іншими, більш важливими справами. Люди – також.

То, може, ви нагадаєте православним і католикам, що є на світі папоборець і ватикано-борець, чоловік не солоденький, який щось робить і для Закарпаття. 15 років пилювся в архівах, витягував на світ божий те, що можна і треба було витягувати, чи не так?

Подивіться довідку, виділив закарпатський період. А щодо оцінки написаного, то, як писав Шевченко, «не нам на прю з тобою стати, не нам діла твої судить». І якщо це вам не важко буде пригадати, якщо знайдете потрібним, звичайно, а також час, зателефонуйте заступнику редактора «Закарпатської правди» М. Рішку, чи зможуть вони подати таку замітку. А мо' вдвох напишете, бо Микола Васильович був добрим студентом, заочником, писав у мене дипломну роботу. Це один з небагатьох заочників, яких я запам'ятав від першого і до останнього курсу. Водночас привітайте його від мене із присудженням Галанівської премії.

Як ви? Що нового? Чи обійшла вас ота катавасія з Дзензелівським і компанією? Я щось чув п'яте через десяте, але неприємно. (Мова йде про кляузника, який писав доноси на Й. Дзензелівського, звинувачував, що батько останнього був фашистським старостою, хоча сам Йосип Олексійович брав участь у параді Перемоги у Москві як фронтовик – Надія Ференц).

Будете в Києві, загляньте до моєї хижі. Я ціле літо прохворів, от тільки тепер приступив до праці в інституті, але вдома папір псував. Вітайте найближчих, друзів.

Із щирою повагою, Василь Микитась»

Нині не треба особливо суворо засуджувати тих, які жили в той час і щось робили, але змушені були посилатися на Леніна, Маркса, Енгельса, партійні постулати, бо інакше книжка не могла вийти друком. У мене дисертація три роки провалялася. Я змушена була теж цитувати генсека КПРС Л.Брежнєва, бо він виступив на черговому пленумі і сказав щось там про працю. Це було ненормально, але так було.

Кандидат філологічних наук Іван Сенько:

■ Про Василя Микитася я, звичайно, чув ще в студентські роки, бо на партійних зборах він теж виступав. Був відповідальним секретарем у вченій раді університету. Коли Петро Лінтур опублікував статтю про будителя О.Митрака, священника, то йому винесли партійну догану із занесенням в облікову картку. І це за рік до смерті! А В.Микитась мав доступ до спецфонду в бібліотеці УЖДУ, міг вільно писати про Духновича, Андреллу, інших будителів.

До речі, у той спецфонд ми з Василем Попом як упорядники бібліографічного покажчика про О. Духновича не мали доступу навіть у 1990-ті роки. Так що він мав карт-бланш від влади на таку роботу. Як каже прислів'я, що можна попу, то попаді – зась.

Ясно, що книжка про Михайла Андреллу відповідала духові того часу, бо йшла боротьба проти уніатської церкви, а Андрелла перед смертю перейшов із греко-католицизму у православ'я. Кажуть, що решето

часу просіює все недовговічне. І з часом дірки в решеті дедалі більшають і все важче в ньому залишитися.

Він мав можливість опрацювати закриті фонди і нашої університетської бібліотеки і краєзнавчого музею. В Америці до ювілею вийшла книжечка про Олександра Духновича, і нагорі вирішили, що треба видати і в нас. У 1954 році, на 150-річний ювілей, таку книжку було неможливо видати ні в Пряшеві, ні в Ужгороді. У 1965 році влада вже наважилась відзначити сторіччя смерті Духновича в Пряшеві. Між іншим, доступ до текстів Духновича у Львові Олена Рудловчак отримувала за допомогою Василя Микитася. Вони плідно співпрацювали довгий час.

Якщо Микитася асоціювати з кимось, то перше, що в мене зринає в голові, це – постать Олекси Мишанича. Згадую, як останньому було нелегко захищати дисертацію, на відміну від Микитася, який здобув вчений ступінь за три роки. Далі вони працювали в одному Інституті літератури імені Т.Шевченка. Однак те, що написано Мишаничем, не потребує переоцінки, на відміну від праць Микитася, яким не бракувало ідеологічних упереджень.

Звісно, що В.Микитась був першопрохідцем, бо міг спиратися на оригінальний матеріал. Пишучи про Ф. Потушняка, мав змогу прочитати всі ті видання, які ми не могли й мріяти. Це був складний час й оцінювати із висоти сьогодення потрібно все з розумом.

Василем Микитасем зроблено немало. Він опрацював літературу, яка була недоступною для інших. Чудово, що зробив науковий опис стародруків та давніх рукописів в бібліотеці УжНУ та в обласному краєзнавчому музеї. Це те, що залишиться на згаданому ситі часу.

Олександр Гаврош, письменник, журналіст:

■ Справді, у доробку вченого є різні праці. Є й такі, якими тепер не похвалишся. Думаю, що чудовий підсумок його діяльності зробив той же Олекса Мишанич, виступаючи на вечорі з нагоди 70-річчя Василя Микитася в присутності ювіляра. Дозволю собі зацитувати найвагоміший уривок:

«Не помилюся, коли скажу, що перебування на Закарпатті і дослідження місцевого літературного процесу було зоряним часом для вченого, принесло йому загальне визнання в Україні і поза нею. Ці його публікації зберігають своє наукове значення, перебувають в активному науковому обігу, на них посилаються інші дослідники.

З початку 1970-х років наукові інтереси Микитася трохи змінюються. Перехід до Києва, праця в Інституті історії над псевдоактуальними для того часу проблемами боротьби з буржуазною ідеологією та буржуазно-націоналістичними фальсифікаціями української літератури позначилися на науковому доробку вченого. Можливо, що в ювілейному жанрі слова ці факти не варто згадувати. Та все ж «всупереч правді», «правди не здолати», треба відверто говорити про те, як система ставила собі на службу науку, відволікаючи вчених від їхньої магістральної теми і фактично змушувала займатися не властивими для науки справами.

Час покаже, наскільки потрібними, злободенними і науково виваженими були книжки Микитася 1970-80-х років про Лесю Українку, Василя Стефаника, про унію греко-католицької церкви в українській літературі та інші. Скільки в них зерна, скільки полови, скільки правди, скільки політичної кон'юнктури і скороминущих висновків. Думаю, що ніхто цього не розуміє краще, ніж сам автор.

Проте Микитась не цілком піддався спокусі. Він паралельно опрацьовував історико-літературні матеріали, не відривався від своєї основної теми, давньої української літератури. Тут він по-справжньому почував себе вільно, розкуто, має думку і доходить помітних результатів.

Кращою книгою останніх років Микитася я вважаю монографію «Іван Франко як дослідник давньої української літератури», яка є значним внеском як у франкознавство, так і в медієвістику. Вчений працював тут переважно на позитивному матеріалі, глибоко і всебічно простежив і розкрив цілий світ франкового розуміння і захоплення давнім українським письменством.

До свого 70-річчя Василь Микитась підійшов зі значним науковим доробком. Більшість його книг витримали іспит часу, служать українській науці, сприяють розбудові української держави».

Доповнив би слова Олекси Мишанича тим, що, вочевидь, доступ до спецфондів він мав через те, що вважався «своєю» людиною в «компетентних органах», тобто, можемо припускати між ними певну співпрацю. До речі, вчений був фронтовиком, переніс важке поранення. Однак попри радянську ідеологію, усвідомлював себе українцем. І працював він над закарпатським матеріалом не тільки, як радянський дослідник, якому довіряли складні теми, але й як людина, яка вболіває за українську минувшину.

Я перечитав днями його монографію про Духновича («О.В.Духнович», 1960 р.), ґрунтовний аналіз літературного процесу на Закарпатті в XIX столітті («Галузка могутнього дерева», 1971р.) та початку XX століття («З ночі пробивалися...», 1977 р.) і хочу відзначити, що якщо забрати з них оті ідеологічні штампи, які були обов'язкові в тодішніх виданнях, то ці праці досі не втратили своєї актуальності. Вони вражають знанням джерел, в чому їх ніхто не перевершив.

До речі, вже за часів незалежності Василь Микитась видав ще кілька своїх праць, які розійшлися по всій Україні. Це «Вінченосні розпусниці» про правительок Росії та «Давньоукраїнські студенти і професори», яке вже витримало кілька перевидань. Власне, остання книжка робить ім'я вченого присутнім у сучасних книгарнях.

Доктор історичних наук Сергій Федака:

■ Василь Микитась був великим дослідником, але, на жаль, я не міг його пізнати в Ужгородському університеті, на відміну від мого батька, який слухав його лекції і, без сумніву, зазнав його впливу. Дмитро Федака продовжив багато з того, що започаткував Василь Лазарович, видаючи і редагуючи нашу спадщину. Якщо Микитась першим досліджував постаті будителів, то батько згодом готував їхні тексти до друку, як от О.Духновича, О.Павловича, М.Лучкая.

Головний редактор Закарпатської обласної наукової універсальної бібліотеки імені Ф.Потушняка Іванна Когутич-Гаврош:

■ Працюючи над підшивкою «Закарпатської правди» 1950–1960-х років, бачу, як плідно друкувався Василь Микитась на шпальтах газети. Вів окрему рубрику «Чи знаєте ви історію рідного краю?», де вміщував свої розповіді про Лаборця, Корятовича, Лучкая, Орлая, Довговича, Кралицького, Духновича, приїзд Драгоманова на Закарпаття. А також писав статті на тему «Шевченко і Закарпаття», «Леся Українка і Закарпаття», «Кобилянська і Закарпаття», про інших українських класиків – Котляревського, Коцюбинського. Себто, вів цілеспрямовану просвітницьку роботу.

До речі, ми виявили одне опубліковане психологічне оповідання Василя Микитася в «Закарпатській правді» за 1963-й рік на тему війни, яке варто передрукувати. У бібліотечних виданнях «Закарпатська Шевченкіана» та «Закарпатська Лесіяна» ми використали його публікації.

Олександр Гаврош:

■ Підбиваючи підсумки, хотів би нагадати думку Олени Рудловчак, що книжка Василя Микитася про Духновича відкрила зелене світло на Пряшівщині для досліджень про будителів. Бо якщо в Україні про них позитивно пишуть, то і в Словаччині, значить, можна.

Для увіковічення пам'яті вченого слід би розшукати його особисту бібліотеку, яку варто би передати в Ужгородський національний університет, як це вже зроблено з приватними бібліотеками Олени Рудловчак та Василя Німчука. Ім'ям ученого доречно було би назвати вулиці в тих населених пунктах, де він проживав і працював, зокрема, в рідному селі та в Ужгороді. Годилося би видати спомини про нього та листування, упорядкувати його праці в новій редакції.

Підготувала

Іванна Когутич-Гаврош;

<https://orcid.org/0000-0003-1646-4558>